

СЛАВЯНСКАТА ФРАЗЕОЛОГИЯ ЗА ИЗРАЗЯВАНЕ НА ВИЗУАЛНА СЕМАНТИКА

ИЛИЯНА ГЕНЕВ-ПУХАЛЕВА, МИЛЕНА ХЕБАЛ-ЈЕЖЕРСКА,
ЙОАННА БИЛИНСКА

ВАРШАВСКИ УНИВЕРСИТЕТ

i.genew-puhalewa@uw.edu.pl, m.hebal-jeziarska@uw.edu.pl,

j.bilinska@uw.edu.pl

SLAVIC PHRASEOLOGY FOR EXPRESSING VISUAL SEMANTICS

ILIANA GENEW-PUHALEWA, MILENA HEBAL-JEZIERSKA, JOANNA BILIŃSKA

UNIVERSITY OF WARSAW

i.genew-puhalewa@uw.edu.pl, m.hebal-jeziarska@uw.edu.pl, j.bilinska@uw.edu.pl

This paper presents an attempt to explore visual semantics (the semantic of seeing) in four Slavic languages: Bulgarian, Polish, Slovene and Czech. The theoretical apparatus of the study is based on the following concepts: Y. D. Apresyan's naive linguistic picture of man, A. Wierzbicka's semantic universals (including SEE) and I. Kasabov's view of phraseologisms as characterizing predicates and carriers of sign-lingual imagery. The approach adopted in the research is directed from meaning to form. Four main aspects of visual semantics have been identified and adequately described with relevant examples. The main conclusions of the study refer to: 1) the significant formal similarity between the four Slavic languages and 2) the necessity for direct naming of 'vision, seeing' (verb for 'seeing') or the 'eye' in the form of the phraseological units, a finding which confirms the hypothesis that SEE represents a fundamental concept.

Keywords: phraseology, semantics, comparative linguistics, semantic primitives, visual expression, seeing, eyes, Bulgarian, Polish, Slovene, Czech

В настоящата работа представяме опит за проучване на езиковите средства, с които се изразява визуалната семантика¹ в няколко славянски езика: български, полски, словенски и чешки. Вниманието ни е насочено към фразеологизмите (*sensu largo*), т.е. към езиковите единици, които са устойчиво възпроизводими словосъчетания с формална фразова разделна оформеност, имат запазено семантично единство (значение от лексикален тип) и се характеризират с експресивност, образност и етноспецифичност (срв. Касабов/Kasabov 2013: 73). Изследователският ни подход е в основата си ономаσιологичен, т.е. насочен от значението към знака (от съдържанието към формата).

Изборът ни да тематизираме фразеологичното изразяване на визуалната семантика почива на няколко предпоставки. Първата е интересът ни към ключовите категории на езика и културата и в частност към семантичните универсалии, върху които се базира наивната картина на човека. Според известната концепция на Юрий Д. Апресян в тази картина се разграничават осем основни системи, при които се наблюдава определена йерархия и вътрешна организация². Като първа – най-проста, но и най-автономна – се посочва системата на физическото възприятие, а от нейните пет подсистеми (*зрение, слух, обоняние, вкус, осезание*) водеща е тази на зрението (Апресян/Аpresian 1995: 355 и сл.). Аналогично е становището на Анна Вежбицка, която приема ВИЖДАМ (SEE) за елементарно (недефинируемо) понятие и по силата на това го включва в списъка на единиците на *естественния семантичен метаезик* (Wierzbicka 2010: 101 и сл.)³.

Втората предпоставка до голяма степен е обвързана с първата и произтича от наблюденията ни върху фразеологичния пласт на различни езици (славянски и неславянски)⁴, както и от проучването на различни теоретични разработки по фразеология, семантика и когнитивна (етно-)лингвистика. Имаме предвид отдавна установения факт, че едни от най-високочестотните компоненти на фразеологизми са соматизмите. За тях се изтъква, че „заемат централно място в изграждането на метафоричния образ и поради това са основен код при семантичното дешифриране на фразеологизмите“ (Калдиева-Захариева/Kaldieva-Zaharieva 2013: 74–75). Като особено фреквентни се проявяват названията на органите на възприятието: *око, ухо, нос, уста (език), кожа* (Калдиева-Захариева/Kaldieva-Zaharieva 2013: 74–75) и това се обяснява с фундаменталната им роля за когнитивните процеси⁵. Същото се регистрира и в етнокултурните изследвания, посветени на ненаучните представи за човешкото тяло, според които *окото* е един от главните органи (AP/AR 2016: 130 и сл.). Впрочем становището, че *око* е първична категория, е застъпено и в ранните трудове на А. Вежбицка, където ВИЖДАМ се дефинира чрез зрителния орган – ‘виждам значи знам благодарение на очите’. Впоследствие, в контекста на изследванията върху семантиката на цветовете, изследователката ревизира тезата си и утвърждава ВИЖДАМ като семантична универсалия (примитив), като изтъква факта, че всички езици притежават дума за изразяване на това значение (Wierzbicka 2010: 101 и сл.)⁶. Отбелязвайки, че зрението е главна подсистема на физическите възприятия, Ю. Д. Апресян подчертава, че сравнена с останалите подсистеми, лексиката, обслужваща зрителното възприятие, се проявява като най-богата и най-разнообразна. Слабо проучен остава обаче въпросът за фразеологичните средства, с които се назовава ВИЖДАНЕТО, а те представляват интерес с това, че по правило са номинанти от втори ранг, т.е. осъществяват допълнителна, вторична номинация (Калдиева-Захариева/Kaldieva-Zaharieva 2013: 63)⁷.

Третата предпоставка, върху която изграждаме разсъжденията си, е знанието за семантичните характеристики на фразеологизма (изобщо). До-

някъде във връзка с гореказаното за допълнителната номинативна функция на фразеологичните единици отдаваме внимание на становището на Иван Касабов, според когото едва ли би могло да се посочи фразеологизъм с чисто номинативна семантика, тъй като във функционално-семантичен план фразеологизмът е характеризираща номинация или „характеризираща *рема*“ (Касабов/Kasabov 2013: 74). Разсъждавайки върху спецификите на значението от фразеологичен тип, И. Касабов извежда следната дефиниция на фразеологизма:

фразова фигура, чрез която експлицитно аналитично (не само разделно оформено, но и анализиращо интерпретирано в разбирането) се изразяват не толкова съставящите (както е в изреченската предикатна фраза), а предметните призакови характеристики на синтетичната (неразчленено-единна) образна цялост, както това е при семантиката на думата-символ.

Авторът обобщава, че фразеологизмите може фигуративно да заместват смислово съответни думи благодарение на посочените два взаимодопълващи се аспекта на езиково-знаковата образност. По-долу в анализа на славянските фразеологични начини за изразяване на значението ВИЖДАМ приемаме, отнасяйки тезите на И. Касабов към избраната тук проблематика, че славянските езици разполагат с фразеологизми, които аналитично (разгърнато) и характеризиращо представят единен образ на зрителното възприятие.

За установяването (и инвентаризирането) на фразеологизмите с визуална семантика проучихме следните източници: *Фразеологичен речник на българския език* (Ничева, Спасова-Михайлова, Чолакова/Nicheva, Spasova-Mihaylova, Cholakova 1974), *Нов фразеологичен речник на българския език* (Ничева/Nicheva 1993), *Българска фразеология* (Калдиева-Захариева/Kaldieva-Zaharieva 2013), *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny* (Bąba, Liberek 2002), *Wielki słownik języka polskiego* (WSJP 2019), *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ 2014), *Slovar slovenskih frazemov* (Keber 2015), *Slovník české frazeologie a idiomatiky* (Čermák 2009), *Slovník spisovného jazyka českého* (SSJČ 1960–1971), *Czesko-polski słownik skrzydlatych słów* (Orłoś, Hornik 1996), *Słownik frazeologiczny czesko-polski* (Pietrak-Meiser 1993). Работната процедура при ексцерпирането на фразеологизмите включваше: 1) преглед на лексикографските дефиниции, 2) включване на фразеологизма в диагностичен контекст, 3) проверка на работната парафраза на значението чрез синоними и 4) проверка чрез фалшификация⁸. Така до следващите етапи на анализ бяха допуснати само единиците, чието значение се отнася до зрителното възприятие, напр. *X не откъсва очи от Y*, (п.) *X nie spuszcza Y z oka*, (слн.) *X ne izpusti Y iz oči*, (ч.) *X nespouští Y z očí* ‘X гледа продължително някого или нещо (защото го харесва); X наблюдава продължително Y какво прави’. Важно е да подчертаем, че при ексцерпцията на материала се ръководим от значението на единиците, а не от лексикалния им състав, т.е. не предявяваме изискване да съдържат в структурата си компонент, пряко назоваващ интересувашото ни физическо

действие (напр. *виждам, гледам*; (п.) *widzieć, patrzeć, oglądać*; (слн.) *videti, gledati*, (ч.) *vidět, dívat se*) или органа, в който се локализира (*окоото*)⁹. Отхвърлихме единици като: *X две не вижда* – ‘X е уморен’; *X е с капаци на очите*, (п.) *X má klapki na oczach*, (ч.) *X má klapky na očích* – ‘X е ограничен човек, (прекалено) праволинеен’; *X гледа през черни очила*; (п.) *X patrzy przez czarne okulary*; (слн.) *X gleda skozi črna očala*; (ч.) *X vidí (něco) černě/v černých barvách* – ‘X е песимист’, тъй като не изразяват визуална семантика¹⁰. Допускаме, че на равнището на фразеологията тези семантика би могло да се предава чрез немотивирани от съвременна гледна точка устойчиви словосъчетания, чието глобално значение не се извежда от значенията на неговите съставлящи.

В концепцията на Ю. Д. Апресян семантичният примитив, с който се описва функционирането на системата на физическите възприятия, е ‘възприемам’ (респ. ‘възприятие’ и ‘способност за възприятие’) (Апресян/Арресян 1995: 375). С оглед на участниците в ситуацията на възприемането (субект и обект), авторът постулира наличието на следната три- или четиричленна смислова опозиция, като посочва основните глаголи за представянето ѝ в руския и английския език: ‘възприемам’ (*видеть, to see*) – ‘възприеман съм’ (*быть видным (кому-л.), to be visible*) – ‘използвам способността за възприемане’ (*смотреть, to look*) – ‘активно въздействам върху органа на възприятие’ (*бросаться в глаза, strike the eye*)¹¹. По-долу ще покажем фразеологичните изразители на отделните „клетки“ на семантичната парадигма в четирите славянски езика.

Фразеологизми, чийто основен елемент на значението е ‘възприемам със зрението си’ (основни глаголи: *виждам*, (п.) *widzieć*, (слн.) *videti*, (ч.) *vidět*), са напр.:

‘виждам сам, като лично присъствам’: *с очите си видях*, (п.) *zobaczyć na własne oczy*, (слн.) *videti na lastne oči*, (ч.) *na své vlastní oči vidět*;

‘преставам да виждам’: *изгубвам из очи*, (п.) *stracić (kogoś, coś) z oczu*, (слн.) *izgubiti (koga, kaj) iz oči*, (ч.) *mít (koho) z očí, ztratit (někoho) z očí*;

‘не искам да виждам’: *махни се от очите ми!* (п.) *zejdź mi z oczu!*, (слн.) *roberi se mi izpred oči*, (ч.) *jdi mi z očí*¹².

Типологизирането на допълнителните семантични характеристики на фразеологизмите в рамките на тази малобройна група е трудно. Прави впечатление обаче наличието на конгруентност, т.е. семантично и формално сходство в четирите езика, както и това, че всички единици пряко назовават ‘окоото’ (срв. по-горе). Фразеологичното образуване *да видя с очите си* (и съответните му еквиваленти) съдържа и самия основен глагол, т.е. налице е семантична тавтология, както и дублирана рематична характеристика (срв. Касабов/Kasabov 2013: 74).

Според концепцията на Ю. Д. Апресян втората „клетка“ се попълва от глаголи или глаголни изрази, чийто първа валентност се заема от името на възприемания обект, а втората – от името на субекта на възприятието, който може не само пасивно да възприема, но и активно да използва органа на

зрението си, за да получи информация за света. Фразеологични средства за изразяване на смисъла ‘възприеман съм чрез зрението’ (основни глаголи/изрази: *виждам се*, (п.) *widać/być widocznym*, (слн.) *biti viden*, (ч.) *být vidět*) са:

‘бивам забелязан, видян’: *грабвам/влизам в очите (на някого)*, (п.) *wpraść (komuś) w oko*, (слн.) *pasti (komu) v oči*, (ч.) *padnout (někomu) do oka*;

‘много добре се вижда’: *ще (ти) извади очите*;

‘така, че може да се види’: *пред очите (на някого)*, (п.) *na (czyichś) oczach*, (слн.) *(nekaj) je na očeh/pred očmi (nekoga)*, (ч.) *být (někomu) na očích*.

Метафорична (метонимична) концептуализация, която се наблюдава при малобройните фразеологизми от тази група, е ОЧИТЕ СА ВМЕСТИЛИЩА/ПРЕДМЕТИ¹³. В българския език се открива едно заслужаващо внимание изключение от наблюдаваното пряко назоваване на зрението чрез *око* (и екв.) – *като въшка на чело* ‘виждам се, не мога да се скрия’. Този фразеологизъм се характеризира с експресивност и негативна оценъчност, базира се на българска етноспецифична метафора и е безеквивалентен в останалите езици.

Фразеологичното изразяване на аспекта ‘активно използвам зрителната си способност (за да получа информация за света)’ (основни глаголи: *гледам*, (п.) *patrzyć*, (слн.) *gledati*, (ч.) *dívat se/koukat*) в сравнение с гореописаните значения е най-богато и най-разнообразно във всеки един от разглежданите езици. Образната мотивация тук може да се интерпретира чрез следните метафорични и/или метонимични схеми, общи за четирите езици:

а) ОЧИТЕ СА ОСТРИ ПРЕДМЕТИ (ИНСТРУМЕНТИ):

‘гледам някого по неприятен за него начин’: *пронизвам с очи/поглед, впивам очи/поглед (в някого)*, (п.) *przeszyć (kogoś) wzrokiem*, (слн.) *prebadati (koga) z očí, oko zapiči (v nekoga)*, (ч.) *probodnout (někoho) zrakem/pohledem*.

Негативната конотативност е експлицитно изразена чрез глаголи, насочващи към различен тип остриета: игла или шило – в полски и словенски (с глагола *zapiči*), нож – в чешки, словенски (с глагола *prebadati*) и донякъде в български.

б) ГЛЕДАНЕТО Е ПРИЕМАНЕ НА ХРАНА:

‘гледам някого особено активно (и това ми е приятно)’: *гълтам/изпивам с очи*, (п.) *połykać/pożerać (kogoś) wzrokiem*, (слн.) *požirati (koga) s pogledi*, (ч.) *hltat (někoho) očima*;

(п.) *paść/sycić/wzrok/oczy (kimś/czymś)*, (слн.) *pasti oči/pogledе (na kom)*.

В общата за четирите езици метафорична концептуализация се забелязват разлики по отношение на профилирането на ‘храненето’: като поемане на течност (български), на твърда храна бързо и на големи късове (полски и чешки), като тревопасните животни (полски и словенски).

в) ОЧИТЕ СА ОБЕКТИ (ПРЕДМЕТИ), КОИТО СЕ ДВИЖАТ БЪРЗО:

‘бързо насочвам очи/поглед към някого/нещо, за да получа информа-

ция': *стрелвам с очи*, (п.) *przelecieć (kogoś) wzrokiem*, (слн.) *preleteti (kaj) z očmi*; (ч.) *prolétnout (někoho) očima*;

хвърля (едно) око, (п.) *rzucić (na kogoś/na coś) okiem*, (ч.) *hodit/střelit/házet/sřílet (po někom) okem*.

Фразеологизмите от тази група приписват на 'виждането' допълнителна характеристика 'бързина', която може да бъде оценъчна – по-често отрицателнооценъчна от гледна точка на обекта на възприятието, ако е човек. Като конверсни на тях бихме могли да определим фразеологизмите, в които образът е статичен, но имплицира възможност за движение: 'не-прекъснато гледам някого': *не откъсвам очи от някого, държа (из) под око*, (п.) *nie spuszczać (kogoś/czegoś) z oczu*, (слн.) *ne izpustiti (koga) iz oči*, (ч.) *nespouštět (někoho) z očí*.

Метафорично предметяване, се наблюдава и в следните фразеологизми, при които характеризацията е по отношение на признака 'начин на извършване на действието' (тук физическото възприятие):

'права нещо, с което уморявам зрението си': *вадя/бода си очите*, (п.) *tracić oczy (na czymś)*;

'гледам с широко отворени очи (по начин, който другите не одобряват)': *облещвам/опулвам/изцъклям очи*, (п.) *wytrzeszczyć/wybuluszyć oczy*.

Съчетанията на експресивните (и по правило отрицателнооценъчни) глаголни съставящи със съществителните *очи* (п.) *oczy/gały*, (слн.) *oči*, (ч.) *oči* са семантично тавтологични, тъй като 'око' е компонент на значението на глаголите. Имайки предвид съвпаденията в разглежданите езици, можем да предположим, че редупликацията на основния (универсалния) елемент 'око' не само осигурява смисловата кохерентност на фразеологичната единица, но и създава емфаза.

Нашето проучване сочи, че визуалната семантика се изразява и чрез редица фразеологизми – сравнения, при които глаголт със значение 'активно използвам зрителната си способност (за да получа информация за света)' се явява *tertium comparationis* и запазва конкретното си значение (срв. Калдиева-Захариева/Kaldieva-Zaharieva 2013: 137 и сл.). Така интересуващите ни фразеологизми най-често имат структура: *tertium comparationis* (*гледам* (п.) *patrzeć/patrzeć się/gapić się*, (слн.) *gledati*, (ч.) *dívat se/koukat/čumět*) + *comparator* (*като*, (п.) *jak*, (слн.) *kot/kakor*, (ч.) *jako*) + *comparatum* (а) животно или б) друго). Срв. компаратумите:

а) ЖИВОТНО:

'глупаво, неразбиращо': *като теле афиш, като теле пред шарена врата*, (п.) *jak ciele/wół na malowane wrota, jak sroka w kość/gnat*, (слн.) *kot bik/tele v nova vrata, kot zaboden bik*, (ч.) *kouká jako tele na nová vrata*;

'с голямо желание': *като коте суджук*;

'учудено': *като петел бобено зърно*, (слн.) *kot žaba jajce*;

'учудено и уплашено': *като плъх в брашно*;

'с лошо чувство': (п.) *z byka/spod byka/bykiem*, (слн.) *kakor ris, kakor so-*

va, *kakor čuk (na palici/iz visokega kolca)*, (ч.) *koukat jako sůva (z nudli)*, *koukat jako jezvec z díry*;

‘с полуотворени очи, сънено’ (слн.) *kakor miš iz moke*;

б) СУБЕКТ/ОБЕКТ/ПРЕДМЕТ:

‘учудено, неразбиращо’: *kato паднал от Марс/небето, (отварям очи) като плочи*, (ч.) *jako auto*;

‘с лошо чувство’: (слн.) *kakor vrag iz vrča, kakor levi razbojnik (na križu), kakor huda ura*; (ч.) *dívat se jako devět hromů, koukat se/tvářit se jako belzezub/luciper*;

‘със силно удоволствие’: (п.) *jak w (święty) obraz, jak w tęczę, jak w obrazek*, (ч.) *dívat se jako na svatý obrázek*.

Най-често образите се изграждат чрез метафоричен пренос на качества на животни, добре познати на човека – домашни (кокошка, бик, теле) и диви (кукумявка, рис, язовец). Освен това видяхме, че компаратумът може да бъде напр.: предмет (ч. *auto* ‘автомобил’), библейска фигура (ч. *belzezub* ‘велзевул’, *luciper* ‘Луцифер’; слн. *levi razbojnik na križu* ‘разбойника на кръста отляво’) или оценъчно маркирано определение на човека (ч. *blbec* ‘глупак’, *buchta* ‘запуснат човек’) и др. Регистрираните фразеологизми от този тип са силно експресивни и това обяснява вариантната изява на аналогично маркирани (с експресия и оценка) глаголи в ролята на семантичен проявител (*tertium comparationis*): *зянам*, (п.) *gapić się*, (слн.) *zijati*, (ч.) *koukat/čumět*.

Заслужават внимание единици, при които семантичен проявител в сравнението е глаголът *съм*, а не глагол с визуална семантика, напр. в чешки *být jako bazilišek* (и *koukat jako bazilišek*) и в български *kato паднал от Марс съм* (и *гледам като паднал от Марс*). В рамките на фразеологичната вариантност се забелязва изключение от констатираната дотук закономерност зрителното възприятие да се назовава пряко.

Нека да добавим, че ‘активно използвам зрителната си способност (за да получа информация за света)’ с негация е налице в следния ред славянски фразеологизми, оформени като реторични въпроси:

‘не гледам’: *къде са ти очите!*, (п.) *gdzie masz oczy!*, (слн.) *kje imaš oči!*, (ч.) *kam jen dal oči*.

Антроположките изследвания сочат, че значението ‘активно използвам зрителното си възприятие’ може да има и една разновидност по отношение на целта на гледането – ‘за да причиня някому нещо’, обикновено добро или лошо (AP/AR 2016: 134). Тази представа е митологична, донякъде етноспецифична и се открива в следните фразеологизми: *имам лоши очи, гледам с добро око*, (п.) *komuś dobrze/źle z oczu patrzy* и (ч.) *zlaté oči, které to uvidí*.

Четвъртият аспект на семантичната парадигма на визуалната семантика ‘активно въздействам върху органа на зрение на някого’ е изначално представен в концепцията на Ю. Д. Апресян с фразеологична единица в

качество на номинант от първи ранг (рус.) *бросаться в глаза* (Апресян/Arpresian 1995: 357), на която в разглежданите тук езици съответстват по форма и образност следните фразеологизми: *набивам се в очите*, (п.) *rzucać się w oczy*, *bić/uderzać/walić po oczach*, *gryźć/kłuć w oczy*, (слн.) *biti/udariti/bosti v oči*, (ч.) *bije co do očí*, но също и следните: *хващам око*, *бия на очи*, *вадя очите (на някого)*, (п.) *wejść (komuś) w oczy*, *wpaść (komuś) w oko*, *(coś) rwie oczy*, (слн.) *pasti (někomu) v oči*, (ч.) *padnout (komu) do očí*.

Тук привличането на нечие внимание, свързано със зрителното възприятие, се концептуализира чрез резки и насилствени спрямо зрителния орган действия, независимо че конотацията е положителна – *хващам око*, (п.) *wpaść w oko*, *(coś) rwie oczy* означава ‘въздействам активно върху органа на зрение на някого и това му харесва’. Знаменателно в случая е, че неутрална, нехарактеризираща номинация за това значение не се открива.

Най-важните обобщения, които се налагат от проучването на избраните славянски фразеологични средства за изразяване на визуална семантика, са следните:

1) сходствата по отношение на езиковата форма и метафоричните образи между българската, полската, словенската и чешката фразеология в интересувания ни обхват са забележителни (разлики се откриват по отношение на профилирането и/или стилистичните характеристики) и това дава основание да предположим, че подобни сходства са налице и при останалите славянски езици (и не само при славянските, срв. Марку/Markou 2010, 2011);

2) участието в структурата на фразеологизмите на лексема, назоваваща пряко зрителното възприятие или неговия орган, се проявява като почти безизключителна закономерност – факт, насочващ към схващането за елементарност и универсалност на понятието (и предиката) ВИЖДАМ, от който произтича възможността други (ментални, емоционални, социални) смисли да се изразяват чрез ‘виждам’, но много рядко обратното.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ Терминът е възприет от Анна Вежбицка, която изтъква, че *семантиката на виждането*, или *визуалната семантика* (*semantics of seeing* или *visual semantics*), има фундаментален характер и затова нейните универсалии се нуждаят от задълбочен анализ (Wierzbicka 2008: 407 и сл).

² Останалите системи, йерархизирани по сложност, са както следва: 2) физиологически състояния, 3) физиологически реакции на вътрешни и външни въздействия, 4) физически действия, 5) желания, 6) мислене и интелектуална дейност, 7) емоции и 8) реч (Апресян/Arpresian 1995: 355–356).

³ Анна Вежбицка разработва концепцията си за семантичния метаезик (Natural Semantic Metalanguage) в началото на 70-те години на XX век. Актуална библиография на книгите, посветени на тази тема, вж. в: Bartmiński 2018.

⁴ Става дума за емпирични данни, използвани в: Генов-Пухалева/Genew-Puhalewa 2003.

⁵ Според Ю. Д. Апресян (Апресян/Apresian 1995: 355–357) основните системи на човека „се локализируют в органите“, като в частност *зрението* се локализира в *очите*.

⁶ Перцептивните глаголи в български и полски са разгледани съпоставително в: Михайлова-Сталянова/Mihaylova-Stalyanova 2011.

⁷ Както А. Вежбицка, така и Ю. Д. Апресян в цитираните по-горе трудове посочват наред с *окото* (*зрението*) и *ухото* (*слуха*), респективно – предикатите ВИЖДАМ и ЧУВАМ.

⁸ Българските фразеологични единици с елемент *око* са разгледани съпоставително (с гръцки и с руски) в когнитивна изследователска парадигма от Х. Марку (Марку/Markou 2010: 337–346; Марку/Markou 2011: 406–416).

⁹ Значителен брой еквивалентни (и конгруентни) в четирите езика фразеологизми, съдържащи глагола *виждам* (или негов синоним), *око* или *поглед* (и техните съответствия в полски, чешки и словенски), се отнасят до ментални, емоционални или други състояния, но не до зрителното възприятие, напр.: ‘оптимист съм’: *гледам през розови очила*, (п.) *patrzeć przez różowe okulary*, (слн.) *videti (koga/kaj) v rožnati luči*, *gledati (kaj) skozi rožnata očala*, (ч.) *vidět (něco) růžově/v růžových barvách/dívat se růžově/růžovými brýlemi*; ‘имам лошо отношение към (някого), сърдя му се’: *гледам с бялото на очите*, (слн.) *z belim pogledati/pogledati belo*; ‘права така, че някой да почне да възприема истината’: *отварям очите някому за нещо*, (п.) *otworzyć komuś oczy (na coś)*, (слн.) *odpreti oči komu (na kaj)*, (ч.) *otevřít (někomu) oči*. Срв. съпоставителното изследване на семантичната еволюция на глаголите за възприятие (вкл. зрителното) върху материал от 13 неславянски езика: San Roque, Kendrick, Norcliffe, Majid 2018: 371–406.

¹⁰ Тестът за фалшификация на предполагаемата визуална семантика се състои в довеждането на диагностичния контекст, в който се реализира фразеологизмът, до логическо противоречие, напр.: *X тие Y с очи*, ‘но не го вижда/гледа (не възприема с очите си)’.

¹¹ Подробно виж Апресян/Apresian 1995: 356 и сл.

¹² Експликациите на значенията са схематични и семантично прости.

¹³ Опираме се на добре познатата теория за концептуалната метафора на Дж. Лейкъф и М. Джонсън (Lakoff, Johnson 1980).

ЛИТЕРАТУРА

- Апресян 1995: *Апресян, Ю. Д.* Интегралное описание языка и системная лексикография. Избранные труды, т. 2. Москва, Школа „Языки русской культуры“.
- AP 2016: *Георгиев, М. (съст. и ред.)*, Митология на човешкото тяло. Антропологичен речник. София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“.
- Генев-Пухалева 2003: *Генев-Пухалева, И.* Оценъчни фразеологични единици в български, новогръцки и полски език. Дисертация. София.
- Калдиева-Захариева 2013: *Калдиева-Захариева, С.* Българска лексикология и фразеология. Т. 2. Българска фразеология. София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“.
- Касабов 2013: *Касабов, И.* Българска лексикология и фразеология. Т. 3. Проблеми на общата лексикология. София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“.

- Марку 2010: *Марку, Х.* Метафорическое переосмысление глаз во фразеологии – русско-балканские лингвокультурные параллели. – В: *Материалы международной научно-практической конференции.* Москва – Салоники, с. 337–346.
- Марку 2011: *Марку, Х.* Фразеологични единици с компонент око – очи в български и новогръцки език – опит за съпоставителен анализ. – *Балканите – език, история, култура*, № 2, с. 406–416.
- Михайлова-Сталянова 2011: *Михайлова-Сталянова, Н.* Verba recipiendi в български и полски език. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Ничева 1993: *Ничева, К.* Нов фразеологичен речник на българския език. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Ничева, Спасова-Михайлова, Чолакова 1974: *Ничева, К., С. Спасова-Михайлова, К. Чолакова.* Фразеологичен речник на българския език. София, Издателство на БАН.
- Bartmiński 2014: *Bartmiński, J.* „Etnolingwistyka” na jubileusz Profesor Anny Wierzbickiej“. – *Etnolingwistyka*, № 30. s. 21–44.
- Bąba, Liberek 2002: *Bąba, S., J. Liberek.* Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Čermák 2009: *Čermák, F.* Slovník české frazeologie a idiomatiky. Praha.
- Keber 2015: *Keber, J.* Slovar slovenskih frazemov. Ljubljana. online: www.fran.si, 01.04.2019.
- Lakoff, Johnson 1980: *Lakoff, G., M. Johnson.* Metaphors We Live By. Chicago, University of Chicago Press.
- Orłoś, Hornik 1996: *Orłoś, T. Z., J. Hornik.* Czesko-polski słownik skrzydlatych słów. Kraków.
- Pietrak-Meiser 1993: *Pietrak-Meiser, H.* Słownik frazeologiczny czesko-polski. Lublin.
- San Roque, Kendrick, Niorcliffe, Majid 2018: *San Roque, L., K. H. Kendrick, E. Niorcliffe, A. Majid.* Universal meaning extensions of perception verbs are grounded in interaction. – *Cognitive Linguistics*, № 29 (3), p. 371–406.
- SSJČ 1960–1971: Slovník spisovného jazyka českého, online: <https://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?db=ssjc>, 04.04.2019.
- SSKJ 2014: Slovar slovenskega knjižnega jezika, druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja, online: www.fran.si, 02.04.2019.
- Vaňková 2012: *Vaňková, I.* (ed.). Tělo, smysly, emoce v jazyce. Praha.
- WSJP 2019: Wielki słownik języka polskiego, online: <https://wsjp.pl>, 05.04.2019.
- Wierzbicka 1997: *Wierzbicka, A.* Understanding Cultures Through Their Key Words: English, Russian, Polish, German, and Japanese. Oxford University Press.
- Wierzbicka 2008: *Wierzbicka, A.* Why There Are No ‘Colour Universals’ in Language and Thought. – *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, Vol. 14, №2, s. 407–425.
- Wierzbicka 2010: *Wierzbicka, A.* Semantyka. Jednostki elementarne i uniwersalne. Lublin, Wydawnictwo UMCS.

REFERENCES

- Apresian 1995: *Apresian, J. D.* Integral'noe opisanie iazyka i sistemnaia leksikografiia. Izbrannye trudy, t. 2. Moskva, Shkola „Iazyki russkoi kul'tury“.
- AR 2016: *Georgiev, M. (ed.)*, Mitologiya na choveshkoto tyalo. Antropologichen rechnik. Sofia, Izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov“.
- Bartmiński 2014: *Bartmiński, J.* „Etnolingwistyka“ na jubileusz Profesor Anny Wierzbickiej“. – Etnolingwistyka, № 30. s. 21–44.
- Bąba, Liberek 2002: *Bąba, S., J. Liberek.* Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Genew-Puhalewa 2003: *Genew-Puhalewa, I.* Otsenachni frazeologichni edinitsi v balgarski, novogratski i polski ezik. Phd Thesis. Sofia.
- Čermák 2009: *Čermák, F.* Slovník české frazeologie a idiomatiky. Praha.
- Kaldieva-Zaharieva 2013: *Kaldieva-Zaharieva, S.* Balgarska leksikologiya i frazeologiya. T. 2. Balgarska frazeologiya. Sofia, Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“.
- Kasabov 2013: *Kasabov, I.* Balgarska leksikologiya i frazeologiya. T. 3. Problemi na obshtata leksikologiya. Sofia, Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“.
- Keber 2015: *Keber, J.* Slovar slovenskih frazemov. Ljubljana. online: www.fran.si, 01.04.2019.
- Lakoff, Johnson 1980: *Lakoff, G., M. Johnson.* Metaphors We Live By. Chicago, University of Chicago Press.
- Markou 2010: *Markou, H.* Metaforicheskoe pereosmyslenie glaz vo frazeologii – russko-balkanskie lingvokul'turnye paralleli. – In: *Materialy mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii*. Moskva – Saloniki, s. 337–346.
- Markou 2011: *Markou, H.* Frazeologichni edinitsi s komponent oko – ochi v balgarski i novogratski ezik – opit za sapostavitelen analiz. – *Balkanite – ezik, istoriya, kultura*, № 2, 406–416.
- Mihaylova-Stalyanova 2011: *Mihaylova-Stalyanova, N.* Verba percipiendi v balgarski i polski ezik. Sofia, Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“.
- Nicheva 1993: *Nicheva, K.* Nov frazeologichen rechnik na balgarskiya ezik. Sofia, Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“.
- Nicheva, Spasova-Mihaylova, Cholakova 1974: *Nicheva, K., S. Spasova-Mihaylova, K. Cholakova.* Frazeologichen rechnik na balgarskiya ezik. Sofia, Izdatelstvo na BAN.
- Orłoś, Hornik 1996: *Orłoś, T. Z., J. Hornik.* Czesko-polski słownik skrzydlatych słów. Kraków.
- Pietrak-Meiser 1993: *Pietrak-Meiser, H.* Słownik frazeologiczny czesko-polski. Lublin.
- San Roque, Kendrick, Niorcliffe, Majid 2018: *San Roque, L., K. H. Kendrick, E. Niorcliffe, A. Majid.* Universal meaning extensions of perception verbs are grounded in interaction. – *Cognitive Linguistics*, № 29 (3), p. 371–406.
- SSJČ 1960–1971: Slovník spisovného jazyka českého, online: <https://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?db=ssjc>, 04.04.2019.

- SSKJ 2014: Slovar slovenskega knjižnega jezika, druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja, online: www.fran.si, 02.04.2019.
- Vaňková 2012: *Vaňková, I.* (ed.). *Tělo, smysly, emoce v jazyce*. Praha.
- WSJP 2019: Wielki słownik języka polskiego, online: <https://wsjp.pl>, 05.04.2019.
- Wierzbicka 1997: *Wierzbicka, A.* *Understanding Cultures Through Their Key Words: English, Russian, Polish, German, and Japanese*. Oxford University Press.
- Wierzbicka 2008: *Wierzbicka, A.* Why There Are No 'Colour Universals' in Language and Thought. – *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, Vol. 14, №2, s. 407–425.
- Wierzbicka 2010: *Wierzbicka, A.* *Semantyka. Jednostki elementarne i uniwersalne*. Lublin, Wydawnictwo UMCS.

РЕЗЮМЕ

Статията е посветена на фразеологичните средства, с които се изразява визуална семантика в няколко славянски езика: български, полски, словенски и чешки. Теоретичният апарат на изследването се опира на коцепциите за наивната картина на човека на Ю. Д. Апресян, за ВИЖДАНЕТО (SEE) като семантична универсалия на А. Вежбицка и за фразеологизмите като характеризиращи предикати, носители на знаково-езикова образност на И. Касабов. Анализът се извършва в посока от семантиката към формата, като се обособяват четири основни аспекта на визуалната семантика със съответни подмножества. Главните изводи от изследването са: а) забележително формално сходство между четирите славянски езика, б) задължително пряко назоваване на 'виждането' или 'окото' във формата на фразеологизмите, което потвърждава хипотезата за фундаменталност на самото понятие.

Ключови думи: фразеология, семантика, съпоставително езикознание, зрение, възприятие, български, полски, словенски, чешки

✉ Д-р хабил. Илияна Генов-Пухалева
✉ Д-р Милена Хебал-Йежерска
✉ Д-р Йоанна Билинска
Варшавски университет
Институт по западна и южна славистика
Краковские Пшедмиешчие 26/28
00-927 Варшава, Полша

✉ *Iliana Genew-Puhalewa, Dr hab.*
✉ *Milena Hebal-Jezierska, PhD*
✉ *Joanna Bilińska, PhD*
University of Warsaw
Institute of Western and Southern Slavic Studies
Krakowskie Przedmieście 26/28
00-927 Warszawa, Poland

Публикувано: 28 юни 2019